

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-1834/2023-08.3>**Ількова Н.В.**

доктор філософії з економіки,
завідуюча лабораторії економічних досліджень
Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7255-397X>

Ilkova Nika

Dnipropetrovsk Scientific Research Institute of Forensic Expertise
of the Ministry of Justice of Ukraine

ОСОБЛИВОСТІ РОЗРАХУНКУ УПУЩЕНОЇ ВИГОДИ ВІД НЕМОЖЛИВОСТІ АБО ПЕРЕШКОД У ЗДІЙСНЕННІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

PECULIARITIES OF CALCULATION OF LOST PROFITS FROM IMPOSSIBILITY OR OBSTACLES IN THE IMPLEMENTATION OF ECONOMIC ACTIVITY AS A RESULT OF ARMED AGGRESSION

В українській економіці значна кількість підприємств, що зазнали збитків у вигляді упушеної вигоди внаслідок збройної агресії. У роботі наведено принципи дослідження упушеної вигоди підприємств внаслідок збройної агресії. Здійснено аналіз алгоритму розрахунку таких збитків. Визначено, що зазначена проблема потребує виокремлення як одного з необхідних напрямків економічного аналізу діяльності постраждалих підприємств, чиї активи було втрачено або пошкоджено внаслідок збройної агресії. Враховуючи методологічну основу, розглянуто основні підходи до оцінки фінансового стану підприємств. Отримано висновок, що специфіку розрахунку упущеної вигоди постраждалих підприємств при проведенні судових економічних експертиз необхідно визначати, за умови втрати (пошкодження) активів в результаті збройної агресії, та з позиції документально обґрунтованого розрахунку доходів, які підприємство могло б реально отримати, якби втрата або пошкодження активів не відбулася.

Ключові слова: упушена вигода, збитки, господарська діяльність, військова агресія, судова економічна експертиза.

In the Ukrainian economy, there is a significant number of enterprises that have suffered losses in the form of lost profits as a result of armed aggression. The paper presents the principles of studying the lost profits of enterprises as a result of armed aggression. An analysis of the algorithm for calculating such losses has been carried out. It is determined that this problem needs to be singled out as one of the necessary directions of economic analysis of the activities of the affected enterprises, whose assets were lost or damaged as a result of armed aggression. Taking into account the methodological basis, the main approaches to assessing the financial status of enterprises are considered. It is concluded that the specifics of calculating the lost profits of the affected enterprises during forensic economic examinations should be determined, subject to the loss (damage) of assets as a result of armed aggression, and from the standpoint of a documented calculation of income that the enterprise could actually receive if the loss or damage to assets did not occur. Forensic economic examinations and research in this area are of particular relevance. One of the necessary and priority areas of forensic economic expertise is the calculation of the amount of lost profits from the impossibility or obstacles to economic activity as a result of armed aggression. World experience is actively applied and implemented in national methods and approaches, which is reflected in the normative legal acts of Ukraine.

The essence of lost profits from the impossibility or obstacles in the conduct of economic activity related to armed aggression is disclosed, is related to the destruction, damage or loss of property and is the cause of the losses received. When substantiating the initial data on determining the duration of the period, the components of the compounding rate and calculating the cost of cash flows, it is necessary to use documented initial data on the economic indicators of the affected enterprises. Unprofitable activities based on the results of previous years make it difficult for enterprises to calculate lost profits as a result of armed aggression.

Key words: lost profits, losses, economic activity, military aggression, forensic economic expertise.

Постановка проблеми. Останні роки в українській економіці постійно зростає кількість постраждалих підприємств, фінансовий стан яких зазнав непрямих збитків в результаті збройної агресії, в тому числі у зв'язку з неможливістю або перешкодами у здійсненні господарської діяльності та, за національними та міжнародними оцінками, обчислюється мільярдами доларів США.

В даний час надзвичайно затребувані фундаментальні та прикладні дослідження розрахунку розміру упущеної вигоди від неможливості або перешкод у здійсненні господарської діяльності внаслідок збройної агресії, з урахуванням динамічної природи зовнішніх впливів на господарську діяльність, а також суперечливого та варіативного розвитку підходів до розрахунків таких збитків.

Слід зазначити, що сучасний світовий досвід активно застосовується та впроваджується у національні методики та підходи, що знаходять відображення в нормативно-правових актах України.

Особливої актуальності набувають судові економічні експертизи та дослідження в цій сфері. Одним з необхідних та пріоритетних напрямів судової економічної експертизи є розрахунки розмірів упущеної вигоди від неможливості або перешкод у здійсненні господарської діяльності внаслідок збройної агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Витоки концепції упущеної вигоди знаходяться на перетині предметної області юридичної та економічної наук.

Серед вітчизняних вчених визначення природи завданих збитків та оцінки їх розміру є предметом тривалих дискусій. Юридичний аспект сутності збитків та їх оцінки, юри-

дичну доктрину відшкодування збитків у контексті чинних правових інститутів з позицій цивільного законодавства досліджують такі науковці як Піддубна Т., Бондар Т., Дзера О., Кузнецова Н., Єсіпова Л., Крисань Т.

Категорія «упущена вигода», особливості її розрахунку та відшкодування в Україні, а також міжнародний досвід досліджувалися у своїх працях Розізнаною І., Мельничуком М., Барановою Л., Ковальчуком К.

Однак, порядок здійснення розрахунку упущеної вигоди в контексті неможливості або перешкод у здійсненні господарської діяльності внаслідок збройної агресії є мало дослідженим та потребує особливої уваги та більш ґрунтовного аналізу серед науковців, судових експертів, суб'єктів оціночної діяльності тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, проведених вітчизняними та іноземними науковцями щодо поняття і порядку розрахунку упущеної вигоди господарюючих суб'єктів, питання підлягає додатковому розгляду в призмі отриманих збитків внаслідок збройної агресії в умовах стрімкого розвитку методичних підходів та практики проведення таких розрахунків.

Постановка завдання. Метою статті є огляд нормативно-правових актів та методик проведення розрахунків розмірів упущеної вигоди від неможливості або перешкод у здійсненні господарської діяльності внаслідок збройної агресії, окреслення основних причин необхідності проведення таких розрахунків, а також визначення проблемних питань, що виникають.

Виклад основного матеріалу дослідження. Юридична та економічна природа

упущеної вигоди, неoderжаного прибутку чи втраченої вигоди є категоріями, які закріплені у національному цивільному, господарському та кримінальному праві та у законодавстві більшості країн світу.

При цьому, необхідно зауважити, що поняття «упущена вигода», «втрачена вигода» і «неoderжані доходи» у нормативно-правових актах чітко не розмежовуються.

Перш за все слід розділяти юридичну та економічну сутність понять. Якщо економічне розуміння упущеної вигоди – це не отримання доходів, то юридичне – це не отримання доходів в результаті порушення права (протиправних дій). В даному аспекті дослідження мова йде про упущену вигоду від неможливості або перешкод у здійсненні господарської діяльності внаслідок збройної агресії.

Цивільним кодексом України встановлено, що збитками визнаються доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). В свою чергу, у господарському праві під збитками розуміються не одержані управленою стороною доходи, які вона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

У кримінальному процесі під збитками розуміють грошову оцінку шкоди, яка має місце у разі неможливості відшкодування шкоди в натурі, вона не включається до розміру майнової шкоди, що застосовується при кваліфікації злочину, однак може бути предметом цивільного позову у кримінальному провадженні. Не одержані внаслідок скоєння кримінального правопорушення доходи включаються до поняття майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням потерпілому. При цьому, Кримінальним процесуальним кодексом України встановлено, що потерпілим може бути юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Судова економічна експертиза відіграє значну роль при проведенні досліджень з питань розрахунків розміру упущеної

вигоди від неможливості або перешкод у здійсненні господарської діяльності внаслідок збройної агресії.

На думку Хомутенко В.П., Хомутенко А.В., «предметну сферу судово-економічної експертизи економічних втрат (збитків) українських підприємств унаслідок військової агресії Російської Федерації формують завдання, які поставлені перед судовим експертом-економістом для встановлення фактичних даних та обставин справи (провадження) щодо розміру зменшення вартості майна (чистих активів) та розміру недоотриманого прибутку (упущеної вигоди) українських підприємств внаслідок втрат від неоплачених товарів, робіт та послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях, пошкодження та знищення їх активів, відображених в документах, що є об'єктами дослідження, із використанням спеціальних знань, шляхом застосування відповідних методів, прийомів та способів» [1].

Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 унормовано та закріплено поняття упущеної вигоди внаслідок збройної агресії як розмір доходу, який постраждалий міг би одержати за умови відсутності збройної агресії Російської Федерації [2].

На підставі національних та міжнародних стандартів оцінки, а також керівних принципів Світового банку щодо оцінки збитків та інших матеріалів, що розроблені організаціями, визнаними у світовому співтоваристві, Міністерством економіки України та Фондом державного майна України розроблено механізми оцінки (визначення розміру) упущеної вигоди, які затверджені наказом від 18.10.2022 № 3904/1223 у Методиці визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності (далі – Методика) [3]. Методика є обов'язковою для застосування, а її положення переважають над іншими положеннями нормативно-пра-

вових актів, методик, рекомендацій тощо, які регулюють дані питання, в тому числі і під час проведення судових економічних експертиз та досліджень.

Відповідно до 4 розділу Методики, здійснюється визначення розміру упущеної вигоди стосовно майна, що призначалося для здійснення комерційної діяльності з метою отримання прибутку або доходу в іншій формі: сільсько-, рибо- та лісогосподарська нерухомість, інвестиційна нерухомість, нерухомість з комерційним потенціалом, єдиний майновий комплекс (далі – ЄМК) підприємств, установ та організацій усіх форм власності, корпоративні частки, об'єкти у матеріальній та нематеріальній формах, вартість яких визначається вартістю ЄМК, що створений на їх основі (об'єкти, асоційовані з бізнесом), тощо.

Під упущеною вигодою розуміється розмір накопиченого протягом визначеного періоду часу прибутку, що його міг отримати власник (балансоутримувач, користувач) пошкодженого, втраченого та (або) знищеного майна за умови, що майно не було пошкоджене, знищене або втрачене внаслідок збройної агресії.

Розмір упущеної вигоди визначається стосовно майна, власнику (балансоутримувачу, користувачу) якого заподіяні реальні збитки щодо вказаного майна, які й були причиною упущеної вигоди. Тобто визначається лише підприємствам, у яких пошкоджене, втрачене чи знищене майно (активи) внаслідок збройної агресії, в інших випадках, необхідно обґрунтувати, особі, що проводить такий розрахунок його доцільність відхилення від положень Методики. Такі ситуації потребують додаткового методологічного забезпечення судової експертизи та оціночної діяльності, які зараз знаходяться на стадії розроблення.

За результатами проведення судових економічних експертиз та експертних досліджень з використанням національних методик та з дотриманням вимог міжнародних стандартів, можливо встановити розмір упущеної вигоди від неможливості або перешкод у провадженні господарської

діяльності підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання всіх форм власності.

Новітні моделі проведення судових економічних експертиз з питань визначення упущеної вигоди базуються на вибірках економічних показників із застосуванням відповідних коефіцієнтів, забезпечуючи високу прогностичну точність та враховують особливості застосування умови причинно-наслідкового зв'язку між упущеною вигодою та збройною агресією.

Визначення розміру упущеної вигоди здійснюється шляхом накопичення протягом визначеного періоду часу прибутку, що його міг отримати власник (балансоутримувач, користувач) пошкодженого, втраченого та (або) знищеного майна за умови, що майно не було пошкоджене, знищене або втрачене внаслідок збройної агресії. При цьому, застосовується метод компаундування, який передбачає зведення теперішньої вартості грошей до їхньої вартості у майбутньому (через певний час).

Для обґрунтування розміру та оцінки упущеної вигоди мають бути враховані лише вхідні дані, які безспірно і достовірно підтверджують існування реальної можливості отримання доходу у випадку, якби шкоду не було завдано.

Розрахунок упущеної вигоди має ґрунтуватися на точних даних, насамперед бухгалтерських документах та фінансовій звітності. Такі документи надаються для проведення дослідження та відображають економічні показники господарської діяльності та фінансові результати з 2020 року до дати події пошкодження, втрати або знищення майна, а також відображають результати подальшої господарської діяльності за відповідний період дослідження. Під час проведення судової експертизи, неотриманий прибуток розглядається як максимально гарантований, безумовний і реальний дохід. Оскільки грошові надходження від майбутнього відшкодування упущеної вигоди, як правило, оподатковуються як звичайний дохід, грошовим потоком, що використовують для визначення розміру упущеної

вигоди, є прибуток до оподаткування, крім окремих випадків. Зокрема, вихідними даними для розрахунку є значення статей доходів та витрат підприємства зі звіту про фінансові результати (звіту про сукупний дохід) за 2020 та 2021 роки.

При проведенні судових економічних експертиз із застосуванням алгоритмів розрахунків упущеної вигоди згідно Методики, грошовий потік визначають як такий, що номінований в умовних грошових одиницях (долар США з відповідними розрахунками по курсу на встановлені дати).

Розрахунок упущеної вигоди проводиться шляхом компаундування, тобто нарахуванням, що дозволяє визначити величину остаточної майбутньої вартості за допомогою складних процентів.

Визначення розміру упущеної вигоди передбачає проведення судовим експертом ряду етапів дослідження:

- аналізу наданих документів та визначення тривалості строку компаундування, у межах якого враховується упущена вигода від активу (майна);
- обчислення річного розміру грошових потоків та переведення в розмір на місяць протягом усього строку компаундування;
- обґрунтування складових ставки компаундування та її визначення;
- визначення майбутньої вартості грошових потоків на кінець строку компаундування шляхом компаундування цих грошових потоків.

В залежності від ступеню знищення чи пошкодження активів підприємства застосовуються два основні підходи щодо визначення грошових потоків, які б цей актив приносив протягом відповідного періоду, якби не відбулося збройної агресії:

- у разі повного знищення майна, на якому заснована діяльність підприємства, неотриманий прибуток за базовий період один рік обчислюють як середнє арифметичне значення прибутку підприємства за 2020 рік та 2021 рік з усередненим курсом гривні щодо умовної грошової одиниці;
- у разі часткового пошкодження (втраати) майна підприємства неотриманий прибуток

обчислюють з урахуванням неотриманого прибутку саме від підрозділів, що втратили спроможність здійснювати операційну діяльність із застосуванням відповідних коефіцієнтів зменшення доходів, зміни собівартості реалізованої продукції, зменшення інших операційних доходів, зміни витрат на збут, зміни інших операційних витрат.

В залежності від обсягів руйнування майна та фінансової звітності, яку подає підприємство, експертом застосовуються відповідні формули розрахунку упущеної вигоди, які наведені у Методиці.

Тривалість загального строку компаундування, у межах якого враховується упущена вигода та дата розрахунку під час проведення експертизи застосовується з врахуванням підходів Методики, експертного завдання та вихідних даних відповідно до нормативних вимог.

Неотриманий прибуток за визначений період часу обчислюють як такий, що мав би бути отриманий підприємством, діяльність якого заснована на майні, стосовно якого заподіяно реальні збитки, за умови відсутності наслідків збройної агресії.

Неоднозначним залишаються підходи до питання визначення розміру упущеної вигоди лише стосовно майна, власнику (балансоутримувачу, користувачу) якого заподіяно реальні збитки щодо вказаного майна (тобто знищення чи пошкодження активів), які й були причиною упущеної вигоди, оскільки допускається здійснення таких розрахунків із застосуванням загальних вимог міжнародних та національних стандартів оцінки та норм міжнародної оціночної практики з відповідними обґрунтуваннями.

У разі коли існують підстави пов'язувати виникнення упущеної вигоди з іншими факторами, ніж недержання підприємством прибутку, або наявність упущеної вигоди не є наслідком збиткової діяльності підприємства, аналіз неотриманих грошових потоків та оцінка (визначення розміру) упущеної вигоди здійснюється з дотриманням вимог Методики або інших нормативно-правових актів з питань оцінки майна, розроблених відповідно до Закону України «Про оцінку

майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» та вимог міжнародних та національних стандартів оцінки, міжнародної оціночної практики, що склалися. У таких випадках висновок експерта повинен містити обґрунтування відхилення від положень цієї Методики.

Відносно підприємств, установ та організацій, які були збитковими за підсумками 2020 і 2021 років та зазнали збитків у вигляді упущеної вигоди від збройної агресії, відповідно до Методики, не може бути проведено дослідження з розрахунку розміру упущеної вигоди.

Дискусійне питання потребує додаткових методологічних підходів та їх обґрунтування щодо розрахунку можливих збитків у вигляді упущеної вигоди таких постраждалих осіб.

Основною метою визначення збитків у вигляді упущеної вигоди постраждалих підприємств є подання постраждалими особами заяв на компенсацію, подання позовів (у тому числі колективних) до судових інстанцій, зокрема міжнародних, а також подання позову державою Україна до міжнародних судових інстанцій та інших цілей, визначених законодавством.

Методологічне забезпечення підходів та алгоритмів проведення висококваліфікованих та документально обґрунтованих судових економічних експертиз та експертних

досліджень з питання розрахунку упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності пов'язаних зі збройною агресією є одним із основоположних чинників реалізації механізму захисту порушених майнових прав постраждалих господарюючих суб'єктів.

Висновки. Вище наведений аналіз свідчить, що сутність упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності пов'язаних зі збройною агресією розкривається через призму знищення, пошкодження чи втрату майна, що є передумовою та причиною отриманих збитків. В цьому випадку необхідність здійснення таких розрахунків в умовних грошових одиницях із застосуванням компаундування не втрачає своєї практичної значущості, виступаючи додатковим механізмом та гарантією захисту постраждалих підприємств.

При обґрунтуванні вихідних даних щодо визначення тривалості строку, складових ставки компаундування та розрахунку вартості грошових потоків необхідно застосувати документально підтверджені вихідні дані щодо економічних показників постраждалих підприємств.

Разом з тим, збиткова діяльність за підсумками попередніх років унеможливує проведення підприємствам розрахунок упущеної вигоди в результаті збройної агресії без належного обґрунтування.

Список літератури:

1. Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Теоретичні аспекти економічних втрат українських підприємств унаслідок військової агресії російської федерації як предмету судово-економічної експертизи. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 3(21). С. 79–90. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-79-90](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-79-90)
2. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#n382> (дата звернення: 09.11.2023).
3. Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності : наказ Міністерства економіки України, Фонду державного майна України від 18.10.2022 № 3904/1223. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text> (дата звернення: 09.11.2023).

References:

1. Khomutenko V. P. & Khomutenko A. V. (2023) Teoretychni aspekty ekonomichnykh vtrat ukrainskykh pidpriemstv unaslidok viiskovoi ahresii rosiiskoi federatsii yak predmetu sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy [Theoretical aspects of Ukrainian enterprises economic wastage as a result of the military aggression of the russian federation as a subject of court economic expertise]. *Expert: Paradigm of Law and Public Administration*, no. 3(21), pp. 79–90. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-79-90](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-79-90)

2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for determining the damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation"] (n.d.). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#n382> (accessed November 9, 2023).

3. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy, Fond dergavnogo majna Ukrainy (2022) Pro zatverdzhennja Metoduku vuznachennja shkody ta obsjagy zbutkiv, zavdanuch pidprujemstvam, ustanovam ta organizaciam usich form vlasnosti vnaslidok znuschennja ta poschkodztnnja jich majna u zvjazky iz zbrojinoju agresijeju Rosijskoji Federaziji, a takozg upuschenoji vugody vid nemozgluvosti cshu pereshkod u provadgenni gospodarskoji dijalnosti [On the approval of the Methodology for determining the damage and the amount of damage caused to enterprises, institutions and organizations of all forms of ownership as a result of the destruction and damage to their property in connection with the armed aggression of the Russian Federation, and lost profits from the impossibility or obstacles in the conduct of economic activity]: Nakaz No 3904/1223. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text> (accessed November 9, 2023).